

І.В. ПЕНЬКОВА, *д.е.н., професор*,
А.С. ГЛЄБОВА,
Донецький національний технічний університет

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ДОВІРИ В КРИЗОВОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У зв'язку з переходом до нової інформаційної економіки, а разом з цим з появою величезної кількості різнобічної інформації й інформаційних потоків, які проникли у всі сфери життєдіяльності держави в цілому та населення зокрема, сучасні економічні агенти також зіткнулися, з одного боку, з проблемою надлишку інформації, а з іншого, – з недостатністю її об'єктивності й достовірності. Саме тому, на сучасному етапі розвитку суспільства, під час глобальної фінансово-економічної кризи *актуалізувалася* проблема соціальної довіри, яка стала найбільш гострою й вимагає найшвидшого вирішення.

В сучасному розумінні, довіра не є суто соціальним, психологічним та гуманітарним явищем й об'єктом дослідження, вона також пов'язана з майже усіма сферами національної економіки, що засновується на якості та достовірності інформації.

Різноманітні аспекти довіри аналізуються в працях сучасних вчених. Так, В.Корнівська досліджує якість інформації як чинник довіри [1], К.Возний аналізує економічну поведінку людини та її ментальні мотиви з урахуванням соціальної довіри [2], Т.Дідківська виявляє роль інституту довіри в подоланні фінансової кризи [3], Н.Семенюра розглядає народну довіру з позиції очікування Україною лідерів [4], А.Лукатела переконує у важливості побудови довіри за умов транзитивності економіки [5], Є. Моргунов визначає співвідношення впливу, влади і довіри [6], Д.Галіуллін аналізує соціальну довіру і соціальний капітал в регіональній політиці економічного розвитку [7]. Тобто, знаходження відповідей на питання про зниження соціальної довіри здійснюється багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими та науковцями.

На підставі актуальності та аналізу досліджень *мета* статті постає як оцінка особливостей зниження соціальної довіри в економіці за умов фінансово-економічної кризи, що надасть можливостей пошуку більш ефективних шляхів подолання її наслідків в Україні.

Актуальність і мета статті обумовлюють задачі, які потребують вирішення:

визначення особливостей функціонуван-

ня довіри у кризовому економічному середовищі;

виявлення впливу довіри на прискорення процесу подолання наслідків економічної і фінансової криз.

Поняття «довіра» активно використовується в соціологічних, економічних, політичних, антропологічних й інших дослідженнях, проте її визначення в економічному ракурсі залишається серйозною проблемою з-за неоднозначності інтерпретації.

Соціальна довіра в соціологічному аспекті носить суб'єктивний, повсякденний й діяльний характер. В функціональному відношенні воно пом'якшує різкість соціально-економічних розривів між окремими верствами суспільства. Соціальна довіра забезпечує надійність й загальність сприйняття соціально-економічних цінностей, а також інститутів.

Нормативність повсякденного життя полегшує виникнення відношень соціальної фамільярності по відношенню до нового для людини транслокального й транстериторіального соціально-економічного оточення.

Техніки, що забезпечують довіру робітників до підприємства, безсумнівно, оказує вплив на позитивність прийняття управлінських рішень й введення інновацій. Тому, ніж більше буде зроблено керівництвом організації на шляху укріплення довіри, тим з більшим успіхом проходять інновації.

Розуміння неадекватності корпоративних відносин, що здатні до зниження довіри, й партнерських відносин, котрі передбачають й стимулюють довіру, існують в багатьох країнах світу: патерналізм в цих країнах розповсюджується тільки на партнерські відносини, тоді як корпораціям не надають жодних привілеїв й пільг.

Певний час тому, коли потрібну інформацію можна було знайти тільки у відповідних друкарських носіях, «вона була відносно рідкісним ресурсом і її достовірність забезпечували державні інститути, що відповідали за освітні, науково-технічні та інформаційні стандарти й

© І.В. Пенькова, А.С. Глєбова, 2011

дисципліни». Тоді й рівень соціальної довіри до такої інформації був достатньо високим на відміну від сьогодення, коли основною скарбницею інформації став Інтернет, де «загально-доступність інформації почала супроводжуватися необ'єктивністю, кон'юнктурністю, а часто й помилковістю, що як свідчить досвід, не може бути покарано згідно з законом або хоча б попереджено» [1].

Але складно стверджувати, що тільки Інтернет став джерелом виникнення соціальної недовіри, набагато складнішим для вирішення питанням є зростаючий рівень недовіри суб'єктів господарювання до інститутів держави, до національної валюти підчас всебічної кризи економічної та фінансової системи, які вже мали негативний досвід пострадянського часу, що супроводжувалося масовим вилученням фінансових ресурсів із обігу української держави та їх переведення до країн із більш стабільною фінансовою системою, припиненням інвестування та фінансування бізнесу, неможливістю подальшого ведення господарської діяльності та ін.

Окрім інформаційних та економічних чинників виникнення проблеми соціальної недовіри в українському суспільстві існують ще й проблеми ментального характеру, які не можна залишити без уваги, тому що вони «впливають на економічну поведінку українців, роблячи її неринковою» [2].

За К.Возним, до головних із них можна віднести [2]:

1. Проблема психологічного сприйняття інституту приватної власності. Десятиліття масового культивування системи «колективних цінностей», їхній пріоритет над індивідуальними інтересами та потребами людини, зрівняльні принципи розподілу спричинили певні ментальні деформації, які спроектувалися і на економічну поведінку людей. Аналіз змісту та структури соціально-економічних конфліктів, які виникають в середовищі малого та середнього бізнесу, виявив їхню індикативну складову. Виявляється, серед чинників, що роблять соціально-економічні виробничі відносини деструктивними, домінує такий, як невміння працювати на умовах найму, визнавати та толерантно ставитися до чужої приватної власності. Тривале домінування соціально привабливої, проте утопічної комуністичної ідеології «рівності, справедливості та братерства», боротьби з «експлуататорами» сформували систему ментально-поведінкового заперечення інституту приватної власності, без якого інди-

видуалізована капіталістична економіка немислима.

2. Проблема криміналізація й корумпованості усіх сфер життя. Новітня історія країни характеризується майже повною втратою населенням довіри практично до всіх без винятку інститутів влади. Наприклад, звернення представників влади до населення з проханням не забирати депозитні вклади з банків лише погіршує і без того непросту загальну ситуацію й сфері, спричиняє зворотній ефект. Звісно, що за таких обставин будь-які дії влади не знаходять ні розуміння ні підтримки серед населення.

3. Проблема надмірної грошової фетишизації стосунків між людьми. Ця проблема є дуже неоднозначною. З одного боку, розвиток капіталістичної ментальності однозначно потребує зростання ролі та ваги грошей в економічному житті людини. З іншого, гроші проникають у раніше морально та історично «табуовані» сфери людських стосунків, вступають у конфлікт з морально-етичними, правовими та релігійними поведінковими нормами українського суспільства.

В сукупності інформаційні, економічні й ментальні чинники виникнення проблеми соціальної недовіри взаємопов'язані і взаємодіють між собою, тим самим тільки поглиблюючи й посилюючи фінансово-економічну кризу.

Існує чимало причин виникнення фінансово-економічної кризи сьогодення, основними з яких є невдало проведена конституційна реформа, постійне збільшення зовнішньої кредитної заборгованості держави в умовах зниження загальної кількості кредитних ресурсів на світовому ринку, залежність національного фондового ринку від коштів нерезидентів, штучне підвищення доходів населення без належного врахування росту ВВП на душу населення, що спровокувало зростання рівня інфляції, збільшення від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі тощо.

Ці й інші причини зумовили різке підвищення відсоткової ставки за кредитами, значно посилити вимоги банків до позичальників, примусили більшість комерційних банків відмовитися від програм лояльності, тим самим сповільнили темпи зростання внутрішнього споживання, зменшили обсяг інвестицій [3], а отже й призвели до значного й всебічного зниження рівня соціальної довіри населення до фінансових інститутів та інститутів влади.

Відомо, що влада й політики протягом історії незалежної України, за виключенням

деяких недовгострокових моментів, не користувалися значною довірою у громадян. Майже кожний електоральний цикл відмічався кризою підтримки й падінням довіри громадян до президента, уряду, парламенту, політичних партій, силових структур тощо. Криза довіри до влади породжує недовіру горизонтального рівня, тобто певні кризові тенденції довіри між суб'єктами бізнесу та навіть всередині самого українського суспільства. Якщо ж на рівні довіри у колективі, довіри до сусідів та навіть у родині фіксуються негативні явища, то суспільство можна вважати «важко хворим». Таке суспільство не буде здатне вивести країну з кризового середовища [4].

Для підвищення рівня соціальної довіри перш за все потрібно визначитися як само почати формувати соціальну довіру «зверху донизу» чи навпаки «знизу доверху». Існує декілька точок зору відносно відповіді на це питання. Так, автори, які підтримують ідею формування соціальної довіри «зверху донизу» вважають, що довіра створюється та виховується державними інститутами чи культурною традицією. Інші автори, які мають протилежну думку вказують, що довіра повинна створюватися на основі механізму взаємної міжособистісної довіри. Ці різні підходи перетворилися в спори, чи є соціальний капітал культурно «зафіксованим» чи «мінливим». Нещодавні дослідження Р.Фішмена та Тарун Хани показало, що існують тісні відносини між рівнем довіри та двобічними інформаційними потоками (що вимірюються, наприклад по кількості телефонів на душу населення). Автори зробили висновки, що довіра це не продукт історії чи зафіксований показник, що визначається культурою, а скоріше вона зміцнюється завдяки наростанню двобічних інформаційних потоків, на основі взаємності [5].

Підвищення якості комунікацій треба розпочати з удосконалення процесу спілкування. Спілкування, що будується на дотриманні етично заснованих відносин, призводить спочатку до появи довіри у відносинах один до одного, потім до інституту влади, й у решті решт зміцнить загальним рівень соціальної довіри у країні в цілому. Теж саме можна й сказати й о взаємовідносинах на ринку між партнерськими та навіть конкуруючими організаціями. Фактично багато бізнес процесів на ринку мають довіру у своїй основі. За відсутністю довіри слабка як окрема організація, так і ціла країна. Втрата довіри на ринку в значному масштабі, яка зараз як раз і відбувається в Украї-

ні, й призводить до економічним та фінансових криз. Також значну роль в формуванні соціальної довіри потрібно відводити не тільки комунікаціям, але й взаємодіям й взаємовпливам її учасників [6].

Існують декілька технік підвищення довіри в організаціях, наприклад запропоновані Є.Моргуновим, засновуючись на деяких з них можна підвищити рівень довіри не тільки в окремій організації, а також і в макромасштабі на рівні цілої країни:

1. Техніка підвищення довіри до компетентності влади.

Головною метою даної техніки є розповсюдження такої інформації, яка би підкреслювала високий рівень компетентності й професійних знаній, навичок та освіти вищого керівництва країни, багатий досвід їх роботи, приклади приймання вдалих управлінських рішень та їх позитивні наслідки. Здатність керівників до чіткої постановки цілей, які реально досягти та послідовність дій щодо їх вирішення допоможе зміцнити довіру до влади.

2. Техніка підвищення довіри до намірів.

Ця техніка дозволяє демонструвати прозорість намірів й загальність інтересів. Влада повинна за допомогою чітких та однакових для всіх критеріїв забезпечити справедливість вирішення будь-яких проблемних чи спірних питань, засновуючись на Конституції України, окремих законах, законодавчих актах та ін.

3. Техніка підвищення довіри за допомогою інтегрування цінностей.

Дана техніка використовується за допомогою врахування побажань, пропозицій та думок населення в процес рішення певних питань. Це може здійснюватися за допомогою опитування населення, прямого спілкування представників влади з народом, наприклад, у прямому ефірі на телебаченні, по радіо, через Інтернет, за допомогою відкритих телефонних ліній тощо. Головним у цій техніці є реальне застосування цінних пропозицій та ідей у життя з широким оголошенням даного впровадження та нагородження авторів найкращих з них. По-перше, це забезпечить значну ефективність у прийнятті державних управлінських рішень, а, по друге, збільшить загальний рівень довіри до держави в цілому.

Використовуючи вищевикладені техніки можливо значно підвищити рівень соціальної довіри. Але впроваджувати техніки підвищення довіри потрібно не тільки на рівні найвищого керівництва країни. Для того щоб вирішити питання соціальної довіри в цілому, треба по-

єднати зусилля окремого громадянина, населення, бізнесу, регіональних властей та найвищого керівництва країни.

Відносини, що виникають на основі взаємної довіри й відкритості сторін, сприятимуть виявленню прихованого потенціалу невиявлених раніше ресурсів, у тому числі й потенціальної сили соціального капіталу окремого регіону та країни в цілому. Це допоможе вирішити наступні задачі [7]:

- підвищити загальний рівень добробуту та зайнятості населення;
- удосконалити структуру економіки окремого регіону та всієї країни в цілому;
- сприяти виникненню нових виробництв й більш швидкої реконструкції діючих підприємств;
- розвитку ринкової й виробничої інфраструктури й комунікацій;
- «одужанню» фінансових інститутів й інститутів влади.

Якщо всі ці задачі будуть вирішені, то це допоможе Україні вижити у кризовому середовищі чи навіть подолати кризу.

З наведеного дослідження можна дійти висновку, що соціальну довіру потрібно формувати одночасно як «зверху донизу» так і «знизу доверху» при взаємній участі й бажанні учасників. Вирішити проблему втрати соціальної довіри можливо за допомогою розвитку й удосконалення комунікаційних каналів та підвищення якості комунікації в цілому між економічними агентами та вищевказаними інститутами. Удосконалюючи комунікації, треба оптимізувати контроль за якістю інформаційних потоків в економічному середовищі, звернути увагу на розвиток міжособистісної комунікації.

Подальші дослідження в цьому напрямі автори планують присвятити побудові інсти-

туційної імітаційної моделі підвищення рівня соціальної довіри в економічному середовищі і в суспільстві в цілому.

Література

1. Корнівська В.О. Якість інформації як чинник довіри /В.О.Корнівська// Економічна теорія. – 2009. – № 4. – С. 16-21.
2. Восьний К.З. Економічна поведінка людини та її ментальні мотиви /К.З.Восьний// Актуальні Проблеми Економіки. – 2009. – № 5. – С. 11-12.
3. Дідківська Т.В. Роль інституту довіри в подоланні фінансової кризи /Т.В.Дідківська// Економічна теорія. – 2010. – № 3. – С. 103-108.
4. Семенюра Н. Україна в очікуванні лідерів народного довер'я /Н.Семенюра. – Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://tema.in.ua/article/5152.html>
5. Lukatela A. Importance of Trust-Building in Transition: A Look at Social Capital and Democratic Action in Eastern Europe /A. Lukatela. – Інтернет ресурс. Режим доступу: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3763/is_200703/ai_n19433952/
6. Моргунов Е.Б. Влияние, власть, доверие /Е.Б.Моргунов. – Інтернет ресурс. Режим доступу: <http://ecsocman.edu.ru/text/19156594/>
7. Галиуллин Д.Л. Социальное доверие и социальный капитал в региональной политике развития /Д.Л.Галиуллин// Вестник ТОГУ. – 2009. – № 2 (13). – С. 227-229

Статья поступила в редакцию 16.04.2011